

O'ZBEK BADIY FILMLARIDA TASVIRIY HIKOYA QILISHDA MILLIY NARATIVA USLUBLARINING SHAKLLANISHIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYA VOSITALARINING O'RNI

Azizbek Arzikulov

*O'zDSMI, "Ovoz rejissyorligi va operatorlik mahorati" kafedrası
o'qituvchisi, oliy toifali kinooperator*

Annotatsiya. *Mazkur maqolada o'zbek milliy kino san'atida tasviriy narrativ kompozitsiya shakli va yechimlarining raqamli texnologiyalar asosida yangicha talqin etilishi tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar kino tasvirining texnik va estetik imkoniyatlarini kengaytirib, operatorlik yechimlarida yangi vizual ifoda vositalarini yuzaga keltirmoqda. Shu jarayonda milliy kino an'alariga xos tasviriy uslublar zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashib, ekran ifodasining badiiy-estetik mazmunini boyitadi. Maqolada tasviriy narrativ kompozitsiyaning zamonaviy raqamli formatlarda shakllanishi, kadr kompozitsiyasi, rang va yorug'lik yechimlaridagi o'zgarishlar hamda ularning tomoshabin idrokiga ta'siri ilmiy jihatdan yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *operator, san'at, tarix, o'bektiv, fotokamera, rang, yorug'lik, kompozitsiya, simmetriya, kino, kinooperatorlik maktabi, ijodkor, badiylik, tasviriy yechim.*

San'atda hikoya qilishning eng ta'sirchan shakli – bu kinodir. Chunki kino nafaqat voqelikni, balki insonning ichki kechinmalarini ham tasvir orqali ifodalay oladi. Bugungi kinooperator kinodramaturgiyadagi qahramonning murakkab hayotiy psixologik kechinmalarini, badiiy tasviriy yechimlar bilan, tabiatda (ekstererdan) va pavilyonda (interyerdagi) suratga olish texnikalarini to'g'ri boshqargan holda suratga olish usullarini ishlab chiqib, murakkab effektli kombinatsiyalashgan va animatsion sahnalarni suratga olish usullarini bilishi kerak. U hujjatli, ilmiy-ommabop filmlarda qo'llaniladigan maxsus suratga olish usullari haqida ham yetarli tasavvurga ega bo'lishi lozim, chunki bularning barchasi kino-tasviriy vositalar arsenaliga kiradi. Shu bois, kino operatorning texnik bilimlari keng qamrovli bo'lishi zarur, bu esa bir qator fanlarni chuqur va tizimli bilim va ko'nikmalar talab etadi. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi butun dunyo miqyosida ekran san'ati, xususan, kinematografiya sohasining shakl va mazmunini tubdan o'zgartirib yubordi. Raqamli kamera, kompyuter grafikasi, montaj va ovozga ishlov berish tizimlarining takomillashuvi tasvir, animatsiya va ovoz uyg'unligini yangi badiiy-estetik bosqichga olib chiqmoqda. Bu jarayon o'z navbatida, film tili, vizual ifoda, dramaturgiya va narrativ uslublarning ham yangicha talqinini talab etmoqda.

O'zbek milliy kinematografiyasi ham mazkur o'zgarishlardan chetda qolmay, yangi texnologik davrga qadam qo'ymoqda. Badiiy filmlar yaratish jarayonida raqamli vositalardan foydalanish imkoniyatlari kengaygani sari, milliy an'analar, urf-odatlar, mentalitet va madaniy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan yangi ekran ifoda shakllari vujudga kelmoqda. Shu bois raqamli texnologiyalarning milliy narrativ uslublarga ta'siri, ularning estetik va semantik imkoniyatlarini ilmiy-nazariy nuqtayi nazardan o'rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

Ushbu tadqiqotda o'zbek badiiy filmlarida tasviriy hikoya qilishda milliy narrativ uslublarining shakllanishida texnik vositalarining o'rni, raqamli texnologiyalar kirib kelishidagi o'zgarishlar, texnologik yangi davr kinematografiyasida ifoda vositalarining milliylik bilan uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi – raqamli texnologiyalar orqali milliy identitetni yangi badiiy shakllarda namoyon etish imkoniyatlarini aniqlash hamda O'zbek kinosining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilishdan iboratdir.

2000-yillar O'zbekkinosi yana bir o'ziga xos ijodiy texnologik bosqichni bosib o'tdi. Kino ishlab chiqarish texnologiyasi jixatdan ikkiga bo'linish boshlandi. O'zbekkino badiiy kengashida adabiy ssenariylar muxokama qilinganda - badiiylik darajasi va film ijodkorlari professional tajribasiga tayangan xolda kino asarlarni davlat tomonidan ajratiladigan mablag' asosida ijodiy jamoaga "PLYONKA"da ishlab chiqarishga tafsia berilardi. Plyonkada ishlab chiqarish xarajatlari katta bo'lib film ijodkorlaridan yuqori darajadagi badiiylik, ijodiy mukammallik, katta ma'suliyat va aniqlik talab etilardi. Yosh debutant ijodkorlarga bo'lsa VIDEO tasvirga olish kamerasida tasvirga olishga tafsia berilardi. X.Abulqosimova, J.Teshaboyev singari kinoshunos olimlarning ilmiy anjuman ma'ruzalarida plyonkaga olingan filmlar badiiy film darajasi saqlanib qolinib, videoda olingan film videofilm deb qaralardi. Videofilmlar asosan televideniya orqali namoish etilardi. Katta ekranlar esa faqat plyonkada olingan filmlar loyiq ko'rilardi. Hatto ijodkorlar ijodiy ishi mukofot pullarini ham farq qilar edi. Talabalik davrimizda ustozimiz X.Abulqosimova O'zbek kinosi san'ati tarixi darslarida "akter emotsional holatni plyonkada sakson foiz ijro qilib bersa bo'ldi qolganini plyonkaning sirli xususiyati ijroni maksimal darajasini taminlaydi, video tasvirda akter xolatni yo'z foiz ijro etishi kerak" deb takidlardilar. Kino sanoati rivojlangan Amerika qushma shtatlari Gollivudda ham hozirgi kungacha plyonka tasmalariga kino oladigan ijodkorlarni ko'rishimiz mumkin. Oskar 2025 yil nominanti "The Brutalist" filmi bosh operatori Lol Crawley intervyularda "rejissyor bilan birgalikda filmda plyonkaning turli formatlardan foydalanish, hayotiy ko'rinish va vizual effektlar uchun plenka variantlari muhim bo'lganini aytib o'tadi". Gollivud kino akademiyasi taniqli kino rejissyori K.Nolanning fikricha, "plyonka – haqiqiy kinoning yuragi" "plyonka — tomoshabinni voqea ichiga olib kiradi." ko'p filmlarini (masalan, *Dunkirk*, *Oppenheimer*) plyonkada olgan. U "kinoning tabiiy ko'rinishi va hissi faqat plyonka

orqali saqlanadi”, raqamli kameralar tasvirni juda toza va sun’iy qiladi, ammo plyonka nurga jonli javob beradi — shu sabab kadr “tirik” bo’lib tuyuladi”. “Plyonka ko’zning ko’rish usuliga yaqin”.

Inson ko’zi yorug’lik va soyani tabiiy chegaralar bilan qabul qiladi. Plyonka ham xuddi shunday ishlaydi — nurga javob beradi, chuqurlik va rangda tabiiy “nafas” bor. Raqamli kamera esa nurga raqam sifatida munosabatda bo’ladi, bu esa hissiylikni kamaytiradi. “Har bir kadr qimmat bo’lgani uchun operator va rejissyor ongli qaror qabul qiladi”. Plyonkada suratga olishda har bir kadr hisobli — bu jamoani diqqatli, rejissyorni esa aniq fikrli qiladi. Filmda har bir narsa chinakam e’tibor bilan suratga olinadi. Plyonkadagi tasvir keng, tirik va jismoniy kuchli hissiyot uyg’otadi — go’yo tomoshabin voqea ichida turgandek. “Plyonka — kinoning tarixi va ruhini saqlaydi”.

Nolanning fikricha, kino san’ati plenka bilan boshlangan va uni yo’qotish kinoning ma’naviy asosini yo’qotish degani. Shu sabab u Warner Bros studiyasi bilan birga plenka ishlab chiqarishni qo’llab-quvvatlaydi. O’zbek kinosida plyonkada eng oxirgi badiiy film “Parizod (osmonlarda makonim)” (rej. A. Shaxobuddinov. Operator A. Arzikulov) 2012 yilda ishlab chiqarilgan oxirgi film hisoblanadi. Usha yillar plyonkada filmlar eskirib qolgan kinokameralarda tasvirga olingan. Plyonkani qayta ishlab chiqarishda 1972 yilda o’rnatilgan ko’pgina eskirib qolgan yuvish (proyavka), montaj, rang sozlash, pluomkani saqlash ishlab chiqarish jixozlardan voz kechildi. Parizod filmi Rossiya poytaxti Moskva shahridagi Gorkiy nomli laboratoriyada qayta ishlandi. Rang yechimlari masalasida film bosh operatori Moskva shahrida laboratoriyada rang sozlash jarayonlariga qatnasha olmagan. Bu albatta noqulay texnologiya va xarajatlar kattaligi sabab ijodiy yuqotishlar sabab bo’lgan.

2011 yillar O’zbek professional kinomatografiyasiga video tasvirning sifatli daraja va keng imkoniyatlar bilan kirib kela boshladi. Raqamli kameralar, ovozi yozish, montaj, animatsiya kompyuter texnologiyalar murakkab tasvirga olish, animatsiyon effektlar, rang sozlash kabi katta imkoniyatlar film goyasini yanada zamonaviy mavzularda ishlab chiqarish imkoniyatlari paydo bo’ldi. O’zbek kinosi namoyondalaridan biri taniqli rejissyor Z. Musoqovning aytishicha 2011 yilda ishlab chiqarilgan tarixiy faktlarga asoslangan “Qurgoshin filmi” badiiy kengashda adabiy ssenariy muhokamasida aksariyat kengash a’zolari tomonidan siyosiy tus berilib film ishlab chiqarishga qarshilik bildiriladi. Ijobiy tarafdorlar ovozi bilan filmni kam xarajatli video tasvirda ishlab chiqarishga tafsia qilinadi. O’zbek operatorlik maktabi asoschisi professor A. Ismoilov va shogirdlari A. Arzikulov bosh operator bo’lib ish boshlaydilar. Film Germaniyada Vezbaden shahridagi “GO-IST” nomli xalqaro kinofestivalda kino tanqidchlar tomonidan yahshi qabul qilinib, ijodiy konferensiyada filmni qaysi marka plenkada olingan? degan savol o’rtaga tashlanadi. Filmni rejissyori Z. Musoqov “biz filmni videoda olganmiz degan javobiga” “siz rejissyorsiz texnik tomonlarini operator biladi bu film plenkada suratga olingan chunki tasvir hususiyati plyonka tasvirini hissini beryapti” deb takidlashadi. Z. Musoqov “raqamli

texnologiyalar ishlash, tasvirga olish maydonida ko'p imkoniyatlarni ochib berdi. Plyonka kam degan cheklovlar yo'q erkin ijod qilyapmiz. Ko'proq tasvirga olish nuqtalar va dubllar olishga erishdik va katta sifatli monitorlarda akter ijrosini ko'zatib turish imkoniyati paydo bo'ldi" degandi. Filmning bosh operatorlaridan biri sifatida shuni aytishim lozim, men institutda plyonkada tasvirga olish sirlarini ustozim A. Ismoilovdan o'rgandim. Fotografiyani san'ati plyonkada o'zlashtirdim va shu o'rinda kurs ijodiy ishlarimni videoda, birinchi qisqa metrajli diplom filmimni videoda tasvirga oldim. Katta kinodagi debyut ishim "O'tov filmi" (2007 yil) bo'lgan. "Qurg'oshin" filmi men uchun plyonkadagi bilm va kunikmalarimni zamonaviy raqamli texnologiyalarda yangi ijod maxsulimni ruyobga chiqarish uchun izlanishlar qilishga undadi. Raqamli format texnologik ekspremental ijodiy ishimda yoruglik va soya nisbati yumshoqlikni oltin urtalikka erishish uchun izlandim. Film monoxrom ya'ni oq qora (Film g'oyasi va usha davrlarning qoro sovuq kunlari tasviriy echimi uchun tanlangan) ko'rinish tanlangan. Tasvirga olish kamerasi rangli tasvirga oladi va keyin kompyuterda oq qora ishlov berilar edi. Video kamera tasvirni juda toza va sun'iy qiladi, u materialni kompyuterda oq qoraga o'girilsa yanayam qahramonlar yuzidagi fakturalarni yuqoladi asosiysi bu ijro xususiyatlariga salbiy tasir qilardi. Men bu yerda video kameraning yorug'lik xarorati sozlamalarini teskari 3200K harorat volfram lampalaridan kelayongan nurlarni 6000K sozlab qaxramonlar yuzida oq nur emas qizg'ish rang saqlab qolishga harakat qilganman. Bu usul rangli tasvirni oq qoraga raqamli o'tqizilganda yuz terisi hususiyatlari ko'proq saqlanadi degan taxminni ilgari surganman. Ushbu xisob kitoblar va eksperimental topilmalar orqali tasvirda tasirchanlik holati yuqotmasdan o'ylagan natijalarga erishilgan. Bo'nday topilmalar ijodda texnikaning rivoji bilan bir nafasda uyg'unlashuvi, zamonaviy kinoni rivoji texnik omillar emas balki kino asarini mukammalligi ijodkorlarning bilim va kunikmalari va inson omili katta o'rin egallaydi degan fikrlarni ilgari so'rish mumkin. J. Sadulning fikricha, kino narrativi — bu "shunchaki hikoya uslubi" emas, balki zamon, texnika va ijtimoiy muhitning mahsuloti. "Kino — bu san'atning bir shakli emas, balki butun bir madaniy jarayonning ifodasidir." Ya'ni, kino narrativi — bu vizual struktura, u ramzlar, ritm va harakat orqali hikoya qiladi.

Video tasvir badiiy filmda ko'pgina keng imkoniyatlar va qulayliklarni taqdim etishi ortidan ko'pgina professional ijodkorlar bilan birgalikda havaskor yosh kino ixlosmandlarning ushbu sohaga kirib kelishi badiiy kinoda narrativ hikoya konstruksiyalariga no professional munosabatlar ko'rina boshladi. Kino sana'ti tarixi va bu mukammal san'at turning bugungi kun milliy kino san'ati shakllanish bosqichlari xaqidagi malumotlarga ega bo'lmasdan be tartib ijodiy ishlarga qo'l urishlar boshlandi. Milliy kinoga bunday munosabatlar o'z o'zidan tomoshabinni kinoteatrlarda sovutib, yengil yelpi arzon tomoshalarga o'rin ochib berdi. Saviyasiz kino dramaturgiya, badiiylikni yo'qolishi va chalkash tasviriy hikoya qilish uslublari (ya'ni har hil filmlardan tasviriy yechimlardan foydalanish) natijasida tomoshabinni

didini sundirishga harakatlar boshlandi. Film tomoshasiga jalb qilish maqsadida, bosh qaxramon obrazi ijrochilarni taniqli honandalar orqali erishmoqlik boshlandi. Filmni tasviriy narrativ yechimi badiiy yechimlarga emas zamonaviy raqamli texnologiyalar imkoniyatiga etibor qaratishlar boshlandi. Albatta texnika rivoji bilan qulayliklar imkoniyatlar bizga tasvir sifatini tomoshabinga yetkazishdagi o'zni muhim rol uynaydi, lekin bu imkoniyat texnikaning eng yuqori omili ham ijodiy bilmsizlik va saviyasizlikni qutqara olmaydi. Ko'pgina yosh ijodkorlarning ustoz shogirdlik ananalariga rioya qilmasligi ijodda masuliyatsizligini ko'rish mumkin. Badiiy film adabiy ssenariysi badiiy kengash tasdiqlangandan keying jarayonlar rejissyorlik ssenariysi ishlab chiqilish jarayonida film ijodkorlari (rejissyor, operator, rassom va liboslar bo'yisha rassom) tomonidan ishlab chiqilishi kerak. Bu jarayon badiiy film muhim jarayon hisoblanib filmning badiiy tasviriy yechimidan tortib liboslarning rang yechimigacha, G'oyaviy ritmik-dinamik, akter traktovkalari, operator texnikalari, ovoz shovqin yechimlari tasiri va eng muhim omillar ishlab chiqilib, tartibli tizimga solinadi. Keyingi jarayon tayyorgarlik jarayoni. Yuqoridagi omillar hammasi jarayoniga fiziologik jihatlar amalga oshirilib (2-3 oy davomida tarixiy yoki murakkab postanovkali filmlarda yillab) tasvirga olish jarayoniga start beriladi. Ko'pgina kino ixlosmandlar tasvirga olish maydoniga kelib besh -olti kun kuzatuvchi bo'lib kino tasvirga olish oson ekan degan fikrda o'zining saviyasiz ishlari bilan bu sohaga kirib kelishgan. Aslida badiiy film tasviriy echimlar va narrativ kompozitsion uslublar qogozda ishlab chiqiladi. Tasvirga olish maydonida esa texnologik vositalar asosida muhrlanadi xolos.

Kino operatorning texnik funksiyalari hozirgi davrda aniq belgilangan. Malumotlarni yuqori tezlikda raqamlashtirib saqlab beruvchi protsessor, optika va yuqori yorug'lik sezuvchi CMOS matritsali kino tasvirga olish kamerasi, RGB LED yoritish texnikasi metod jihatdan bir necha asosiy yo'nalishlarga bo'linadi. Ammo kinooperator mafkuraviy qadriyatlar ishlab chiqaradigan sanoat tarmog'ida ishlaydi. Badiiy film — bu, avvalo, san'at asaridir. Rejissyor va operatori kino ishlab chiqarish texnologik jarayonining murakkabligi ajratib turadi, biroq ularni filmning badiiy g'oyasi birlashtiradi. V.S.Nilsenning “Изобразительное построение фильма” 1936 yil kitobida- kino tasvirga olish texnikasi operator uchun faqatgina filmning badiiy g'oyasini amalga oshirish vositasidir. Tasvirga olish texnikasi o'zining turli-tuman ifoda imkoniyatlari bilan san'at jarayonidan ajratilgan holda ko'rib chiqilmasligi kerak. Har bir texnik usul shunchalik ahamiyatga egaki, u orqali filmning ifodali tili yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Базен А.** *Что такое кино?*— Москва: Искусство, 1972. — 312 с. (Frantsuzcha original: **Bazin A.** "*Qu'est-ce que le cinéma?*"— Paris: Éditions du Cerf, 1958.)
2. **Балаш Б.** *Кино: становление и сущность нового искусства.*— Москва: Искусство, 1968. — 348 с. (Nemischa original: **Balázs B.** "*Der sichtbare Mensch oder die Kultur des Films.*"— Wien: Deutsch-Österreichischer Verlag, 1924.)
3. **Нильсен В. С.** *Изобразительное построение фильма.*— Москва: ВГИК, 1983. — 254 с. (Учебное пособие по композитсии и визуальному построению киноизображения.)
4. **Головня Б. И.** *Операторское мастерство.*— Москва: Искусство, 1965. — 276 с. (Классическое пособие по искусству кинооператорской работы.)
5. American Cinematographer Magazine. (2025, October 25). *Interv'yu s Rodzherom Dikinsom*. Retrieved from <https://ascmag.com>
6. The Hollywood Reporter. (2025, October 24). *Interv'yu s Emmanuelem Lyubetskim*. Retrieved from <https://www.hollywoodreporter.com>
7. British Cinematographer Online. (2025, October 23). *Интервью с Гордоном Уиллисон о свете и композиции*. Retrieved from <https://britishcinematographer.co.uk>
8. Arzikulov, Azizbek. "Kinooperatorning tasviriy yechim yaratishdagi o'ziga xosligini." *Oriental Art and Culture* 4.6 (2023): 193-199
9. Shokirova, G. "Problems of skills of young filmmakers in uzbek cinematography." *Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture* 2.13 (2022): 201-207